

Мамытова А.К.

ДУЙНӨ ТААНУУДА ТИЛДЕГИ ҮН КАРАЖАТТАРЫНЫН РОЛУ

Мамытова А.К.

РОЛЬ ЗВУКОВЫХ СРЕДСТВ В ЗВУКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

А.К. Mamytova

THE ROLE OF SOUND IN THE SOUND WORLDVIEW

УДК: 81.37: 81.42

Макалада дүйнө таануудагы тилдеги үн каражаттарынын ролуна арналган. Макалада табыш тууранды сөздөрдү изилдеген лингвисттердин эмгектерине кайрылып, талдап, тыбыштардын дүйнөсүн системага салууга умтулуу - бул ага кызыгуу менен байланыштуу экени белгиленген. Курчап турган реалдуулуктан чыккан үндөрдү лингвисттер (Н.Н. Моисеев, И.Г. Рузин, Ю.В. Казарина, С.В. Стефановская, Н.Н. Евтугова, Н.А. Курашкина, И.А. Шаронов, Н.А. Мишанкина, Е.В. Тишина, С.С. Шляхова, Н.И. Ашмарин, А.М. Газов-Гинзберг, Н.К. Дмитриев) ар кандай топторго бөлүшкөн. Акыркы изилдөөлөр боюнча дүйнөнү үндүк тил аркылуу кабылдоодо кандайдыр бир өзгөчө мааниси чечмеленген, же белгилүү бир системага салынган эмес жана бирдиктүү термин пайда болгон эмес. Ушунун негизине таянып, бул илимий макалада өзүбүздүн классификациябызды сунуштайбыз.

Негизги сөздөр: табыш тууранды сөздөр, дүйнө таануу, үн каражаттары, классификация, үн объектилери, сөздөрдүн семантикасы, жандуу жаратылыш, жансыз жаратылыш, акустикалык өзгөчөлүктөр.

Статья посвящена понятию звуковой картины мира. В статье рассматриваются и анализируются научные исследования известных отечественных и зарубежных лингвистов, подчеркивается огромный интерес к исследованию и систематизированию звукового мира. Лингвисты, такие как, Н.Н. Моисеев, И.Г. Рузин, Ю.В. Казарина, С.В. Стефановская, Н.Н. Евтугова, Н.А. Курашкина, И.А. Шаронов, Н.А. Мишанкина, Е.В. Тишина, С.С. Шляхова, Н.И. Ашмарин, А.М. Газов-Гинзберг, Н.К. Дмитриев делят звуки окружающей реальности на различные группы звуков. По последним исследованиям, звуковая языковая картина мира не была расшифрована полностью или систематизирована, единый термин еще не появился. Исходя из этого, предлагаем в данной статье нашу классификацию.

Ключевые слова: звукоподражательные слова, картина мира, звуки, классификация, звуковые объекты, семантика слов, живая природа, неживая природа, акустические особенности.

The article is devoted to the the sound picture of the world. Having been considered and analyzed the scientific researches of domestic and foreign linguists, the great interest in investigating and organizing of the sound picture of the

world was highlighted. Linguists, such as N.N. Moiseev, I.G. Ruzin, Y.V. Kazarina, S.V. Stefanovskaya, N.N. Evtukhova, N.A. Kurashkina, I.A. Sharonov, N.A. Mishankina, E.V. Tishina, S.S. Shlyakhova, N.I. Ashmarin, A.M. Gazov-Ginsberg, N.K. Dmitriev divide the sounds of the surrounding reality into different groups. According to recent studies, the sound language picture of the world has not been fully deciphered or systematized; a common term has not yet appeared. Based on this, we propose in this article our classification.

Key words: onomatopoeic words, world picture, sounds, classification, sound objects, word semantics, living nature, inanimate nature, acoustic features.

Көп учурда лингвистикада изилденген үн мейкиндиги дүйнө таануудагы тилдеги үн каражаттары катары каралат. Бул багыттагы негизги тенденция үн булагына ылайык, тигил же бул үндү сөздөрдүн катарларында белгилүү бир системага келтирүү. Адамдын таанып-билүү жөндөмдүүлүгү ага жеткиликтүү жолдор менен аныкталат: көрүү, угуу, жыт билүү, туюу, даам. Угуу тышкы дүйнө менен байланышын камсыз кылуунун, кабыл алуунун негизги каналдарынын бири болуп калды. Адамзатынын угуу жөндөмдүүлүгү, акустикалык канал аркылуу маалымат алуусу тилдин бар экенин аныктайт. Эми бул тыбыштардын дүйнөнүсүн системага салууга умтулуу бул ага кызыгуу менен байланыштуу экени түшүнүктүү. Көптөгөн лингвисттер, мисалга алсак Л.М. Васильев, И.Г. Рузин, А.Н. Тихонов жана башкалар тилде чагылдырылган үндөрдү, үндүк объектилерди, тыбыштардын түрлөрүн тил аркылуу дүйнө кабылдоодо башкача айтканда белгилүү бир семантикалык талааны классификациялашкан. Л.М. Васильев изилдөөлөрүнүн негизинде: «каралып жаткан этиштердин тобу үн талаасы менен тыгыз байланышта, эгерде үн же болбосо үн булагы аны менен бирге тилде колдонулган үндөр бул конструкцияда объективдүү позициядагы үн кабыл алуу этиштери менен берилсе ошондо гана байланыш түзүлөт» деп белгилеген [4].

Н.Н. Моисеев болсо курчап турган реалдуулуктан чыккан үндөрдү үч топко бөлүп караган: 1) табигый жаратылыштагы объектилер, аларга: жандуу жана жансыз; 2) артефактык объектилер; 3) адам баласынын ички дүйнөсү жана коомдогу мамилелери [11]. И.Г. Рузин болсо үн булагынын негизинде табыш тууроонун үч тобун караган: 1) жансыз жаратылыштан чыккан үндөр жана артефактар; 2) адам баласынан чыккан үндөр; 3) жандуу жаратылыштан чыккан үндөр [12]. Ю.В. Казарина акустикалык сферанын денотативдик мейкиндигин жансыз жана жандуу жаратылышка бөлгөн. Жандуу жана жансыз жаратылыш (кыймылдоо, учуу, кулоо процесинде чыккан үндөр) сфераларынын, зоосфера менен антропосфералардын (жаныбарлардан жана адамдардын чыккан үндөр) негизинде «жалпы денотативдик зона» иштеп чыгуу маанилүү болгон. Ал эми булардын ичинен эң маанилүүсү болуп дүйнөнү улуттук иденттүүлүк негизинде акустикалык кабыл алуусу болуп саналат [7]. Ал эми С.В. Стефановскаянын модели дүйнө таанууда улуттук акустикалык өзгөчөлүктөрдүн негизин эске алуу менен берилген: 1) жандуу үн дүйнөсү менен 2) жансыз үн дүйнөсү, жана бул топ өз ичинен бир нече майда топторго бөлүнгөн [13]. Азыркы учурда көптөгөн линвисттер эки же үч классификациянын негизинде изилдөө жүргүзүшөт, кээде андан дагы жалпылап карашат мисалга алсак, Н.Н. Евтугова немис тилиндеги «үн» концептинин үстүнөн иштеп жатканда, ал үндүн булактарын эки гана топко бөлгөн: 1) жандуу (адамдардан, жаныбарлардан, курт-кумурскалардан ж.б. бардык тирүү жандыктардан); 2) жансыз (техника, музыкалык инструменттер и ж.б.) [10]. Н.А. Курашкина изилдөөлөрүндө «үн» семантикалык талаасы 6 субталаага бөлүнгөн: 1) «үн чыгаруу»; 2) антропофондор (адамдар чыгарган үндөр); 3) технофондор (жансыз нерселерден чыккан үндөр); 4) зоо- и натурофондор (жаратылыштан жана жаныбарлардан чыккан үндөр); 5) «үн кабыл алуу» (угуу өзгөчөлүктөрү); 6) нөлдүк фонация (унчукпоо) [9]. И.А. Шаронов болсо табыш тууранды сөздөрдү төрт топко бөлгөн: 1) объект – үн булагын түздөн түз чагылдырган сөздөр (хрю-хрю, кар-кар, ква-ква, диндон, брр, апчхи); 2) туруктуу жана баяндамачыларга жакшы белгилүү, бирок ар башка үн объектилери менен колдонула берген сөздөр (пых-пых; буль-буль, дзинь, шмяк); 3) денотативдик чеги жок үндөр (ух –

катуу акырын үн (соккудан, атылгандан чыккан үндөр), бац – кыска катуу жана курч үн); 4) үн булагы менен жалпыланбаган өзгөчө үн кошулмалары: бим, бам, пинь-пинь-пинь. И.А. Шаронов семантикалык жактан ономаттарды кийинки топторго бөлгөн: 1) адамдардын эмоциясын билдирбеген: «Кхекхе! Апчхи!»; 2) адамдардын эмоциясын билдирген сөздөр, «Тю! – таң калуу менен ышкырды» [16]. Окумуштуулардын бул жаатта үндүн чыгышын деталдаштырганга дагы маани беришкен.

Мисалга алсак, Н.А. Мишанкина орус тилдүү адамдардын кабыл алуусунда мейкиндиктеги когнитивдик моделди сунуштаган: 1) вертикалдуу: үстү (асмандын үнү (чагылган), чымчыктардан чыккан үндөр – асты (жердеги үндөр (ызы-чуу)); 2) горизонталдуу: бул деңгээлде көбүнчө антропоцентризм каралган: борбору болуп адам баласы саналат (вербалдык сүйлөшүү), анда кийинки үйдүн ичи - адамдардын башка жандуу же жакын объектилер менен болгон байланыш (үйдүн ичиндеги жаныбарлардан, балдардан, музыкалык инструменттерден чыккан үндөр); короо - адам баласынын мейкиндикте болгон жандуу жана жансыз организмдер менен болгон карым-катнаштары (буларга короо кайтарган жаныбарлар, турмуш тиричиликке колдонулган нерселерден чыккан үндөр; токой – кабылдана элек мейкиндик, коркунучтуу жана тааныш эмес объектилер менен карым катнаш (жапайы жан-жаныбарлардан, белгисиз нерселерден чыккан) үндөр [10]. Н.А. Мишанкина өзүнүн изилдөөсүндө үндүн «мейкиндигине» көңүл бурган. Е.В. Тишина ономаттарды кийинки топторго бөлгөн: 1) лингвофонациялар (адамдардын сүйлөө иш аракетин), 2) зоофонациялар (чымчыктардын, курт-кумурскалардын, жаныбарлардын фонациялары), 3) антропофонациялар (адамдардын эмоционалдык кыйкыруулары, өз эрки менен же мажбурлангандагы үндөр), 4) натурофонациялар (жаратылыштан чыккан үндөр), 5) технофонациялар (техникадан чыккан үндөр) [14]. Концептуалдуулук жактан караганда Е.В. Тишинанын классификациясы берилген классификацияларга окшош болгону менен, бирок ал ошондой эле адамдар үчүн үн тигил же бул чөйрөдөгү маанилүү даражасын эске алган эмес. Биздин пикирибиз боюнча, адам дүйнөнүн үндүк системасында башка үн чыгаруу объектилер менен бир катарда болуусу бул типологиянын негизги кемчилиги

катары караса болот. Бирок, бул типологияда адам борбор катары каралып, ага карата үн топторго бөлүнгөн. Бул нерсе С.С. Шляхованын классификациясында да каралган, анда фоносфера мейкиндиги био жана социо сфераларына бөлүнгөн [17]. Тактап айтканда, берилген тилде үн мейкиндиги салттуу маданияттай эле категорияларга бөлүнөт: жандуу жаратылыштан чыккан үндөр (адамдын үнү менен же кыймыл-аракеттинин негизинде пайда болгон үндөр, жан-жаныбарлардын үндөрү, жаратылыштан чыккан үндөр) жана жансыз жаратылыштан чыккан үндөр (артефактар). Бирок тилдин үн талаасынын моделдерин эске алсак семантикалык технофон группасы актуалдаштырылат, ошону менен адам баласынын аң сезиминин биосферадан социосферага чыгуусу чагылдырылат (ноосфера). Ошол эле учурда, үн мейкиндиги салттуу когнитивдик моделдердин теренинде жатаарын унутпашыбыз керек, мисалы жогорудагы берилген классификация: 1) вертикалдуу: үстү-асты; 2) горизонталдуу: адам, үй, короо, токой [17].

Ал эми түркологияда тууранды сөздөрдү лингвистикалык окуунун алгачкы жаратуучусу болуп Н.И.Ашмарин эсептелет деп Бешкемпирова А.И. «Тууранды сөздөрдүн түркологияда изилдениши» деген макаласында жазган [3].

Негизинен, Н.И.Ашмарин түркология илиминде тууранды сөздөргө кайрылып, атайын иликтөө жүргүзгөн окумуштуу катары белгилүү. Ал «Чуваш мимологиясынын негиздери» [3] аттуу эмгегинде тууранды сөздөрдүн классификациясын берет. 1) табыш тууранды сөздөр (мимелар – айбанаттардан, адамдардан жана жансыз жаратылыштан чыккан үндү тилдик каражаттар аркылуу берүү жана алардын акустикалык эффектилери; 2) кубулуштарды, өзгөчө жарык кубулуштарын окшоштуруп тууро; 3) сүйлөө аппаратынын негизинен чыккан үн кубулуштарын тууро; 4) адамдын организми менен тыгыз байланышта болгон үнсүз кубулушту тууро; 5) балдардын сөзүн тууро. Дагы бир чуваш лингвисти Г.Е. Корнилов көптөгөн илимий эмгектерин үн сүрөттөөгө арнаган [6]. Анын ою боюнча тилдин келип чыгуусун изилдөөдө этимологиялык анализ жасоо жетишсиз деп белгилеп, табыш тууроо – бул объектинин касиеттерин, белгилерин жана өзгөчөлүктөрүн камтыган музыкалык образ жана ошол эле учурда ой-жүгүртүүнүн адабий-эмоционалдык кабыл алуусу деп

белгилеген. А.М. Газов-Гинзберг табыш тууроо сөздөрүн 4 топко бөлгөн: 1) «ички» табыш тууроо (физиологиялык процесстери тууроо, адамдардын оозунан, мурдунан чыккан табыштар, ошондой эле жин келгендеги кыйкырыктар); 2) «сырткы» табыш тууроо (өздүк табыш тууроо); 3) биринчи нерселердин кыймылын же формасын үнсүз ооз жана мурун жаңсоосу менен түшүндүрүү; 4) «былдырак» балдардын сөздөрү [4]. Бешкемпирова А.И. макаласында түрк тилинин лексикасында Н.К. Дмитриевдин ойло ру эң негизги маанилүү орундардын бирин ээлейт деп баса белгилеген. Н.К. Дмитриев түрк тилинин огуз тайпасындагыларды 1) табыш тууранды сөздөр; 2) дүйнөдөгү жарык көрүнүштөрдү жана кыймыл-аракеттерди тууроо; 3) тирүү организмдин ичиндеги көрүнүштөрдү тууроо; 4) балдардын сөздөрүн тууроо [3] деп бөлгөн. Түрк тилинде тууранды сөздөрдүн изилденишине бир топ окумуштуулар: А.Н.Кононов «Грамматика современного турецкого литературного языка» [1965]; М.Кудайкулиев «Подражательные слова в туркменском языке» [1962]; У. Абдрасулов «Структура подражательных слов в узбекском языке» [1972]; А.И. Искаков «Подражательных слова в казахском языке» [1951]; С.Кудайбергенов «Подражательные слова в кыргызском языке» [1981] ж.б. өз салымдарын кошуп, алгылыктуу пикирлерди айтышкан [3].

Алсак, казак тилин изилдеген окумуштуу А.Байтурсынов [1] тууранды сөздөрдү өзүнчө сөз түркүмү катары карабайт. Ал сырдык сөздөргө кошуп, аларды үч топко бөлөт: 1) учурдук сырдык сөздөр: лап, жалт, бырт, так, шык, жулт, тырс, кырж.б.; 2) чакыруу сырдык сөздөр: эй!, күс-күс (төөнү чакырганда), көйт-көйт (итти чакырганда) ж.б.; 3) тууранды сырдык сөздөр: шыр-шыр, быр-быр, сылдыр-сылдыр, дүңк-дүңк, пыс-пыс, шык-шык ж.б. Н.А. Баскаков [2] каракалпак тилиндеги тууранды жана сырдык сөздөрдү изилдеп, ал уңгуларга басым жасайт. Ал эми А.И. Бешкемпирова якут тилиндеги тууранды сөздөрдү изилдеген Л.Н. Харитонов [3] буларды биринчи кезекте өзгөрүлбөгөн сөз түркүмдөрүнүн катарына киргизүү керек экендигин билдирет деп жазган. А.А. Шибановдун «Удмурт тилиндеги тактоочтор» [3] деген эмгегинде тууранды сөз категориясы 1962-жылы чыккан «Азыркы удмурт тилинин грамматикасы»

касы» деген эмгекте тактооч деп берилгендигин белгилеген. Ушул күнгө чейин удмурт тилинде бул эки сөз түркүмү бөлүнгөн эмес. Аларды бир топко киргизишип «наречно-изобразительный» жана «звукоподражательный» деп бөлүштүрүшөт. Табыш тууранды сөздөрдү жандуу, жансыз нерселерден чыккан ар кандай үндөр түзөт. Экинчи тактоочтук-тууранды сөздөргө жарык кубулуштарды, кыймыл-аракеттерди, ар кандай абалдагы көрүнүштөрдү, образдарды билдирген сөздөр кирет. Ал эми тууранды сөздөр өз алдынча аз колдонулбайт, алар көбүнчө башка сөздөр менен келип бир маанини билдирет.

Кыргыз тил илиминде Касым Тыныстанов алгачкылардан болуп кыргыз тилиндеги тууранды сөздөрдү топтоштуруп, теориялык максатта көңүл буруп, практикалык жагын дагы карап чыккан. Ал тууранды сөздөрдүн эрежесин «Бир заттын табышын (үнүн), же көзгө көрүнгөн кыймылын туурап сүйлөйбүз. Мындай туурап сүйлөгөн сөздөрдү тууранды сөздөр дейбиз. Маселен: мылтык тарс этти. Чөптүн башы былк этти. Суунун башы жыбырады ж.б. [15]» деген аныктама берүү менен тууранды сөздөрдү экиге бөлүп карайт: 1-тууранды атооч, 2-тууранды этиш. 40-жылдары И.А. Батмановдун «Кыргыз тилинин грамматикасы» [1940] эмгегинде тууранды сөздөрдү сырдык сөздөрдүн бир бөлүгү катары карайт. Изилдөөчү Ч.Бактыбаев [3] өзүнүн макаласында тууранды сөздөрдүн түзүлүшүнө токтолуп, аларды улама жана курама деп экиге бөлүштүрөт. Ал эми Б.Керимжанова «Кыргыз тилиндеги тууранды жана сырдык сөздөрдүн грамматикалык өзгөчөлүгү» [«Окутуучуларга жардам» журналы 1940] деген макаласында тууранды сөздөрдү сырдык сөздөр менен бирге карайт. Кыргыз тилиндеги сырдык сөздөрдү изилдеген С.Иманалиев аталган эки сөз түркүмүн кошууга болбой тургандыгын айтып, Б.Керимжанованын пикирине ачык каршы чыгат [3]. Себеби алар бири-бирине таптакыр окшобогон, өзүлөрүнө гана таандык айырмачылыктары бар категориялар экендигин белгилеп көрсөтөт.

С.Кудайбергенов «Кыргыз тилиндеги тууранды сөздөр» деген монографиялык эмгегинде алардын лексикалык жана фонетикалык өзгөчөлүктөрүнө, семантикалык жактан классификацияланышына токтолуп, этимологиясы, мааниси, түзүлүшү сыяктуу ма-

селелерге салыштырма ыкманын негизинде жаңылыктарды киргизген [8]. Ал кыргыз тилиндеги тууранды сөздөр менен монгол тилиндеги тууранды сөздөрдү салыштырган. К.Дыйкановдун «Кыргыз тили таблицасы түрүндө» [1989]; И.Абдувалиев, Т.Садыков тарабынан түзүлгөн «Азыркы кыргыз тили (Морфология), [1997]» аттуу эмгектерде тууранды этиштер маанилик жактан экиге эмес үч *табыш, элес, туюм* топко бөлүнүп каралган.

Кийинки мезгилдерде кыргыз тилиндеги тууранды сөздөргө салыштырма-типологиялык планда иштелген Н.О.Турганбаевдин «Кыргыз жана өзбек тилдериндеги имитативдердин фоносемантикасы» [2008], Эргүн Кожа «Түрк жана кыргыз тилиндеги тууранды сөздөрдүн салыштырма типологиясы» [2010] аттуу саналуу гана илимий эмгектер жаралды. Эргүн Кожа табыш тууранды этиштерди 1) жандуу заттардан чыккан үндөрдү туюндурган тууранды сөздөр; 2) жансыз заттардан чыккан үндөрдү туюндурган тууранды сөздөр, деп эки чоң топко бөлөт да, кайрадан заттарды 7 топко бөлүп карап чыккан, аларга жандуу заттарга айбанаттардан, канаттуулардын, чымын-чиркей, кумурскалардын, адамдардан, табият кубулуштарынан, каттуу заттардын ар-кандай абал өзгөрүшүнөн, суюк, жумшак, же куюлма майда заттардан чыккан табыштарды киргизген [18]. Жогорудагы окумуштуулардын изилдөөлөрүнө, кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө таянып төмөндөгү классификацияны сунуштайбыз:

1. Жаныбарлардан чыккан табыштарды тууроочу сөздөр (бул топту жапайы жана үй жаныбарларынын табышы деп бөлсөк болот): *маа* – кой, *мөө* – үй, *арс* – ит.

2. Чымчыктардын чыккан табыштарды тууроочу сөздөр: *кекилак-кекилик* – кекилик, *бытпылдык-бытпылдык* – бөдөнө, *каак-каак* – карга.

3. Курт-кумурскалардан, сойлоп жүрүүчүлөрдөн чыккан табыштарды тууроочу сөздөр: *ызз* – аары, *ыши* – жыландын ышкырыгы.

4. Адамдардан чыккан табыштарды тууроочу сөздөр (бул топту дагы өз алдынча бир нече топко болсо болот, мисалы, адам кайгырганда чыккан табыш тууранды сөздөр, адам кубанганда чыккан табыш тууранды сөздөр, адам өкүнгөндө чыккан табыш тууранды сөздөр, ж.б.): *ха-ха-ха* – каткырык, *барк* – катуу айтуу, кыйкыруу, *күңк* – жактырбай

акырын сүйлөө.

5. Кичинекей баланын лексикасын туураган сөздөр: *ных*- жаман, *үф*- ысык.

6. Жансыз нерселерден чыккан табыштарды тууроочу сөздөр: *даң* – барабандын үнү, *тарс* – нерсенин тийишүүсүнөн чыккан катуу үн.

7. Жаратылыштан чыккан табыштарды тууроочу сөздөр: *дүң*- күн уркүрөгөн, *шыр*- булактын агышы.

8. Өсүмдүктөрдөн чыккан табыштарды тууроочу сөздөр: *шудур* – жалбырак, *тарс* – бутактардын сынышы.

Жыйынтыктап айтканда, канча бир жылдардан бери табыш тууранды сөздөр деп каралып, аларды табыш тууранды этиш катары изилдөөлөрдө салыштыруу аспектинде алгылыктуу илимий эмгектер жасалган. Ошону менен бирге, табыш тууранды сөздөрбү, же этиш болобу лексика-семантикалык маселелери боюнча изилдөөчүлөрдүн ортосунда бирдей пикирдин жоктугу байкалат. Бул учурунда тил илиминде изилдене турган курч маселелерден экендигин белгилеп турат. Акыркы изилдөөлөр боюнча дүйнөнү үндүк тил аркылуу кабылдоодо кандайдыр бир өзгөчө мааниси чечмеленген же белгилүү бир системага салынган эмес. Биздин илимий эмгегибиз бул нерсени толуктайт деп ишенебиз.

Адабияттар:

1. Байтурсынов А. Тил тагылымы. - Алматы. 1992. - 261 б.
2. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. Фонетика и морфология. - М., 1952. - Ч. 1. - С. 242
3. Бешкепирова А.И. Тууранды сөздөрдүн түркологияда изилдениши Известия вузов Кыргызстана, №2, 2016. - С.184-186.
4. Васильев, Л.М. Семантика русского глагола [Текст]/ Л.М. Васильев - М.: Высшая школа, 1981. - 184 с.
5. Дмитриев Н.К. Строй тюркских языков. - Москва, 1962. - С. 85.
6. Исянгулова Г.А. История изучения подражательных слов и их место в системе частей речи. Башкирский государственный университет, Филология и искусствоведение. - С. 552-555
7. Казарин Ю.В., Проблемы фоносемантики поэтического текста: учеб. пособие / Ю.В. Казарин. Екатеринбург: Изд-во УрГУ, 2000. 171 с.
8. Кудайбергенов С. Кыргыз тилиндеги элестүү этиштер. - Ф.: Илим, 1981. - С. 71
9. Курашкина Н.А. Звукообозначения как репрезентация звукосферы в языке (на мат. английских, французских и русских антропо- и орнитофонов): автореф. дисс... канд. филол. наук / Н.А. Курашкина. - Уфа, 2007. - 24 с.
9. Мишанкина Н. А. Феномен звучания в интерпретации русской языковой метафоры: автореф. дисс... канд. филол. наук. / Н.А. Мишанкина. - Томск, 2002. - 23 с.
10. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. [Текст] / Н.Н. Моисеев. - М.: Молодая гвардия, 1990. - 352 с.
10. Рузин И.Г. Природные звуки в семантике языка (когнитивные стратегии наименования) / И.Г. Рузин // Вопросы языкознания. - 1993. - №6. - С.17-27.
11. Стефановская С.В. Способы семиотизации звукового мира (на материале языка с идеографической системой письма): автореф. дис. ... канд. филол. наук / С.В. Стефановская. - Иркутск, 2012. - 20 с.
12. Тишина Е.В. Русская ономапопея: диахронный и синхронный аспекты изучения: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.В. Тишина. - Волгоград, 2010.
11. Тыныстанов К. Кыргыз тили. - Ф., 1934.
13. Шаронов И.А. Семантический анализ звукоподражательных слов / И.А. Шаронов. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2009. - №11. - С. 157-163.
12. Шляхова, С.С. Фоносемантические маргиналии в русской речи [Текст]: дис. ... д-ра фил. н. / С.С.Шляхова. - Пермь, 2006. - 489 с.
13. Эргүн Кожа, Тууранды сөздөрдүн лексикалык-семантикалык өзгөчөлүктөрү / Эргүн Кожа, Ата-Түрк Ала-Тоо университети, 2008. - 28-б.